

*Нестеренко Т. А.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

ВСТАВНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ РЕСУРС ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В РОМАНІ СВІТЛАНИ ТАЛАН «РОЗКОЛОТЕ НЕБО»

Анотація. Статтю присвячено аналізу стилістичного ресурсу вставних конструкцій як засобу вираження суб'єктивної модальності в романі Світлани Талан «Розколоте небо». Суб'єктивну модальність розглянуто як особисте інтерпретування подій, ситуації, факту дійсності в діапазоні можливості, наміру, вірогідності, необхідності, сумніву, категоричності. Доведено, що змістову основу суб'єктивної модальності утворює поняття оцінки в широкому сенсі, включно не лише з логікою повідомлюваного, а й різними видами емоційних реакцій.

Установлено, що суб'єктивно-модальні відношення в реченні письменника виражає за допомоги вставних одиниць, що належать до різних граматичних рівнів: морфології (іменники, прислівники, форми дієслів) та синтаксису (словосполучення, речення). В аналізованому тексті виділено шість семантичних груп вставних конструкцій, що відображають різні суб'єктивно-модальні відтінки: ступінь обізнаності суб'єкта мовлення та його поінформованості, прагнення встановити контакт зі співрозмовником, підтримувати його увагу, логіку викладу думок, емоційний стан мовця.

Доведено, що суб'єктивна модальність художнього тексту слугує виразником ставлення мовця до об'єктів позамовної дійсності й пов'язана з лінгвістичною категорією оцінки. Вставні конструкції в романі С. Талан «Розколоте небо» – один з головних засобів вираження суб'єктивної модальності та яскрава ознака індивідуального авторського стилю. Авторка з неоднаковою частотністю використовує різні групи вставних слів на позначення упевненості/неупевненості, можливості/імовірності, порядку думок, джерела повідомлення, емоційної та ілюкативної оцінки; використовує вставні конструкції як для модалізації ставлення (свого чи своїх героїв (героїнь)) до висловленої думки (функція суб'єктивної модальності), так і для фіксації додаткового зауваження (функція суб'єктивної номінації).

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок визначено дослідження засобів вираження суб'єктивної модальності в текстах інших стилів.

Ключові слова: модальність, суб'єктивна модальність, суб'єктивно-модальна семантика, мовні засоби модальності, вставні слова, стилістичний ресурс.

Постановка проблеми. Лінгвістичний феномен модальності пояснюється багатоапектністю формування й вираження цього мовного явища, здатністю реалізовуватись у поліфункційних виявах, відображаючи складний суб'єктивний світ мовної особистості.

Сучасна мовознавча наука репрезентує низку підходів до аналізу модальності, які базуються на синтаксичному, комуні-

кативному, морфологічному та інших тлумаченнях цієї категорії. Статус та обсяг модальності неможливо окреслити чіткими рамками, тому її характеризують як надкатегорійне утворення, що має вияв на всіх мовних рівнях.

Одним з різновидів модальності є суб'єктивна модальність як суб'єктивне інтерпретування подій, ситуації, факту дійсності в діапазоні можливості, наміру, вірогідності, необхідності, сумніву, категоричності [1, с. 157]. Суб'єктивна модальність, на протигагу об'єктивній, є факультативною ознакою висловлювання, а її семантичний обсяг ширший від семантичних рамок об'єктивної модальності. Мовними засобами цього виду модальності є порядок слів, інтонація, лексичні повтори, модальні слова і дієслова, вигуки, вставні слова і словосполучення, вставні конструкції, порядок слів у реченні тощо. Змістову основу суб'єктивної модальності утворює поняття оцінки в широкому сенсі, включно не лише з логікою повідомлюваного, а й різними видами емоційних реакцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модальність як одна з провідних категорій, що формують безпосередній зв'язок висловлювання з позамовною дійсністю, довгий час була об'єктом наукового інтересу зарубіжних і вітчизняних лінгвістів. Співвідношення універсальної змістової основи мовних значень і особливостей їх вираження в кожній мові має свою традицію, тому на українському ґрунті розв'язання проблеми модальності набуло самобутнього вияву. Серед вітчизняних учених, які цікавилися тими чи тими аспектами модальності, І. Вихованець, А. Загнітко, Н. Костусяк, В. Ткачук, В. Шинкарук, М. Телеки та багато інших. Увіразненню увявлення про мовну модальність сприяли дослідження І. Вихованця. За словами науковця, «специфіка речення як основної синтаксичної одиниці виявляється в сукупності обов'язкових суб'єктивних значень, у яких реалізується комунікативний намір мовця, передається його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності» [2, с. 117]. В. Шинкарук доходить висновку, що «в змісті речення формується два плани вираження: модально-комунікативний (модусний) і номінативно-репрезентативний (диктумний)» [3, с. 58–59]. На значенні комунікативного фактору у формуванні модальності речення наголошує А. Загнітко. На думку лінгвіста, модальність речення – це «актуалізація пропозиції в аспекті її комунікативної визначеності й навантаженості» [4, с. 198].

Н. Костусяк розглядає модальність як надкатегорію, багатовекторну мовну величину, що «бере участь у формуванні комунікативного процесу та реалізації інтенції мовця, структурована трьома різновидами категорій – морфологічною

модальністю, синтаксичною модальністю та лексико-граматичною модальністю» [5, С. 39–45].

В. Ткачук, вивчаючи концептуальні характеристики модальності, уводить поняття «макрополя». Інтегративним семантичним компонентом ФСП як цілісного утворення вчений вважає категорію оцінки, яка дозволяє гнучко та диференційовано розглядати явища навколишньої дійсності і дає підстави диференціювати модальність об'єктивну і суб'єктивну [6, с. 113]. М. Телеки здійснює опис суб'єктивно-модальних значень різних типів висловлювання, досліджує суб'єктивно-об'єктивні значення на різних рівнях мови [7, с. 82–89].

Попри значну кількість робіт, присвячених модальності, природа, зміст і способи вираження одного з її виявів – суб'єктивної модальності – на рівні тексту ніколи не втрапить своєї актуальності.

Мета статті – дослідити вираження суб'єктивної модальності на рівні синтаксису художнього тексту, зокрема стилістичний потенціал вставних конструкцій у романі С. Талан «Розколоте небо».

Виклад основного матеріалу. Функційний діапазон суб'єктивної модальності є широким, оскільки, крім формально-граматичних засобів, існує низка стилістично-контекстуальних модусів суб'єктивної модальності, дефініцію яких необхідно розглядати виключно на базі конкретних текстів, а не ізольованих мовних одиниць. На семантичному рівні суб'єктивна модальність є комплексом типових суб'єктивно-модальних значень, які «ураховують характер компетенції суб'єкта мовлення, ступінь його поінформованості, емоційний стан, прагнення встановлювати контакти зі співрозмовником, підтримувати його увагу і включати в хід власних роздумів і оцінок» [8, с. 5]. Усі ці модальні значення знаходять вияв на синтаксичному рівні, зокрема на рівні конструкцій, які не є членами речення, але виражають ставлення мовця до висловленої думки (вставні слова, словосполучення, речення).

Вставні конструкції в художньому тексті є засобами, що репрезентують мисленнєво-мовленнєву діяльність автора як діалог імпліцитно вираженої авторської свідомості з іншими свідомостями. Досить часто носіями суб'єктивної модальності є вставні конструкції, що виражають впевненість або невпевненість; указують на джерело повідомлення; дають емоційну оцінку повідомлюваному; визначають порядок думок, послідовність викладу, указують на спосіб оформлення думок; привертають увагу співрозмовника; діють оцінку фактам тощо.

С. Талан у романі «Розколоте небо» використовує вставні конструкції як для модалізації ставлення (своє чи своїх героїв) до висловленої думки (функція суб'єктивної модальності), так і для фіксації додаткового зауваження (функція суб'єктивної номінації). Наприклад: *Кажуть, що і в неділю будуть люди в комуні працювати, і в свята, бо для комуністів Бога не існує; Щоби бути впевненою, що землю не відберуть, вона віддає... Та хай йому грець!); На щастя, вчасно нагодила Варя; Здається, і не сваряться молодята, але радісного сміху не чути; Павло Серафимович відзначив, що чоловік не сказав звичного «брате», отже, розмова буде не з приємних; Гадаю, встигнеш її застати живою.*

Суб'єктивно-модальні відношення в реченні письменниці виражає за допомогою вставних одиниць, що відносяться до різних граматичних рівнів:

1) морфології (іменники, прислівники, дієслівні форми): *До речі, вже є листя липи, тож можу поділитися, як некти з них маторжжаники; Кажуть, і в неділю будуть люди в комуні працювати, і в свята, бо для комуністів Бога не існує; Виховувалися ж діти однаково, росли разом, на одній землі, а не став він справжнім хазяїном, на жаль; Напевно, за місяць-півтора воно закінчиться, і я не знаю, що будемо їсти далі.*

2) синтаксису (словосполучення, речення): *На думку нашого великого вождя Йосипа Віссаріоновича, селяни мають жити не там, де їм хочеться, а там, де потребують інтереси держави; Розпродалися на базарі, слава Богу, найкращим подарунком для мене було побачити Буяна у стайні!*

В аналізованому художньому тексті диференціюємо шість семантичних груп вставних конструкцій, що відображають суб'єктивний модальний аспект, а саме: упевненість/невпевненість; джерело повідомлення; емоційну оцінку; ілюктивну оцінку; логічний зв'язок думок; можливість. Переважна група вставних конструкцій із суб'єктивно-модальною семантикою, дає вказівку на правдивість/неправдивість того, про що повідомляють у реченні або впевненість/невпевненість в об'єктивності наведених фактів. Дослідження показує панування вставних слів із суб'єктивною модальністю невпевненості – 47,98%. Це пояснюється тим, що суб'єктивна думка мовця (зауважмо, що в художньому тексті це герой/персонаж, який відтворює комунікативний колорит темпорального й локального художнього простору), не має аксіологічного характеру. Наприклад, у реченні *Якщо доживемо, то почнеться городина, стане легше, може, щось і зміниться на краще* мовець сумнівається в розвитку подій, він висловлює пропущення, виражене складнопідрядним реченням із умовно-наслідковим зв'язком, проте переконання є слабким, оскільки вжито вставне слово «може».

Найбільш часто спостерігаємо препозитивне вживання вставних слів «може», «можливо» у питальних реченнях: *Може, пом'якшає його серце?; Може, то ворона говорить до неї голосом матері* Таку тенденцію пояснюємо особливістю форми викладу: у романі превалює діалогічність, а в діалогах вставні слова створюють природне мовленнєве тло, властиве зображуваній епосі. У романі С. Талан за допомоги вставних конструкцій передається специфіка розмовного мовлення 30-х років ХХ століття. Водночас потрібно зауважити що мовні одиниці, використані в діалогах, характеризують самих героїв, їхній світогляд, особисті якості та ставлення до висловленого, а не власне позицію автора. Авторська думка виявляється в розрізі суб'єктивного на рівні підтексту та метатексту. Уживання вставних компонентів, що виражають невпевненість, зумовлене прагненням автора знизити ступінь категоричності суб'єктивної думки, зреалізувавши прагматичну акцентно-гіпотетичну мовну функцію.

Цікаво, що семантичний відтінок вставного слова «напевно», що має синкретичну семантику як упевненості, так і невпевненості. Ці вставні одиниці створюють ефект пошуку істини, роздумів мовця, що підкреслює дуальність мислення. Наприклад: у реченні *Приходимо туди, а прохач, напевно, щоб зігрітися, підпалив солому, якою була прикрита жінка* вставне слово може бути вжитим у значенні «мабуть», тоді мовець не впевнений у стверджувальному вираженні думки; натомість значення «справді» дає змогу мовцеві висловити упевненість. Авторка використовує вставні слова з синкретичним значенням для уникнення категоричності та з метою ефемізації:

Напевно, скоро Богу душу віддасть, щоб не було змістового відтінку *Звісно, скоро Богу душу віддасть* вжито вставне слово, що автор підсвідомо декодує як *Мабуть, скоро Богу душу віддасть*. Аналогічно в реченнях *Напевно, хтось уже видивляється, що коїться у нас на подвір'ї; Напевно, хтось упіймав за «роботою» і забив до смерті герої* з огляду на соціальний контекст доби уникають прямого висловлення думки про предмет висловлення. За допомоги вставних слів із модальною семантикою невпевненості авторка зображає мисленнєві процеси, роздуми героїв та їх спостереження за об'єктивним світом. Найбільш яскраво це вдається за використання декількох вставних слів поспіль, як-от: *Може, його затримала міліція, може, захворів*.

Досить поширеною є група зі значенням упевненості – 24,28%. Модальні слова цієї групи виражені декількома лексемами, серед яких «звичайно»: *Звичайно, виконати план, який уряд збільшив у півтора рази, важкувато, але потрібно, кочне необхідно для держави*. Це вставне слово з підсилювальною часткою *ж*, ще більш інтенсивно виражає впевненість: *Звичайно ж, довелося доповісти в район*. У ролі вставних слів виступають також прислівники *звісно, справді, щоправда* та іменник *правда*.

Представлена група із суб'єктивно-модальним значенням логічності, зв'язку думок, послідовності викладу матеріалу, узагальнення, підкреслення найбільш важливих частин, висновків. У її складі активно функціонують вставні слова числівникового походження. Слід зауважити, що художній текст характеризується відсутністю одиниць логічного ряду на зразок «по-перше..., по-друге..., по-третє...». Натомість авторка використовує лише початкову форму черговості: *По-перше, потрібно було обрати нового голову сільради замість старого п'янички; По-перше, на днях народила Одарка, – заторохтіла сестра*. Суб'єктивний модус зазначених вставних слів виражає значення доміантної думки – конструкція типу «насамперед, ключова подія/дія тощо».

Типовою вставною конструкцією, що виражає спонтанність комунікативної ситуації діалогічного мовлення, є «до речі». Характеризуючись препозитивним уживанням, вона вказує на ситуативний характер інформації, яку мовець не мав на меті озвучити, проте ситуація сприяла цьому: *До речі, ваш Михайло теж із ними часто спілкується; До речі, вже є листя лити, тож можу поділитися, як пекти з них маторжаники*. Уживаючись у питальних реченнях, вставна конструкція виявляє безпосередній вплив мовця на реципієнта. Діалогічна форма підсилює враження спонтанності цих питань: *До речі, як вона?; До речі, ви робили подвірний обхід?; До речі, хто з них на сьогодні має найбільше землі?*. Застосування засобів суб'єктивної модальності цієї групи додає опису перебігу подій певної достовірності, що є важливою для творів художнього тексту соціально-історичної тематики.

Вставні слова, що відображають порядок думок (міркування, рух думки і висновки) є надзвичайно важливими в художньому текст. Можна виділити такі їхні групи: 1) розвиток думки, акцент на протилежному: *Нехай і тасмне, нічне, скритне, але від того воно не стає меншим, навпаки, в їхніх тасмничих побаченнях був присмак меду: коли з'їси, то ще довго все здається солодким-пресолодким, смачним-пресмачним*; 2) актуалізація найбільш важливого: *Головне, залучити таких комсомольців, у яких є справжня більшовицька твер-*

дість і готовність за будь-яку ціну виконати поставлене перед нами політичне завдання; 3) узагальнення думки, підбиття підсумків: *Павло Серафимович відзначив, що чоловік не сказав звичного «брате», отже, розмова буде не з присмних*;

Незначною кількістю одиниць (7,51%) представлена група, що виражає суб'єктивно-модальну вказівку на джерело повідомлення. В аналізованому художньому тексті адресно марковані маркери називають конкретне джерело повідомлення, інформації: *Звичайно ж, умовляють не робити цього, як можуть, агітують, лякають великими податками, але ж, за законом, не мають права заборонити*. Посилання автора на закон значно підвищує рівень достовірності, правдивості повідомлення. Інші приклади вставних конструкцій, що вказують на джерело повідомлення, мають суто абстрактний характер без прив'язки до конкретного джерела інформації чи власне інформатора, чия думка непрямо цитується. Наприклад, у реченнях: *Кажуть, хліб заробляти йдемо; Кажуть, Одарка знову вагітна!* передано узагальнений характер думки, яку мовець розділяє з іншими, і вона стає безадресною.

Художній стиль передбачає використання побутової лексики, тому авторка послуговується такими вставними формами, як-от: «мовляв», «подейкують». Їхня просторічність наближає мову твору до «живої». У такий спосіб реалізується суб'єктивна модальність сільського мовця: *Варя приклала палець до губ, показала очима у бік батька, «мовчи», мовляв, але було пізно; Проте жартував, мовляв, чоботи дорого коштують; Подейкують, за дві золоті обручки дають два пуди борошна; Не хотів тебе засмучувати, але скажу: подейкують, що на Півночі поцастить тим, кого поселять у бараки*.

Найменш продуктивними є групи: ілюктивної модальності (2,31%) та емоційної оцінки (1,73%). Авторка уводить у текст вставні слова з метою активізації уваги, увиразнення вербальної комунікації в діалогічному мовленні: *Вірши, такий тгар на душі, що й гроші вперше не радують...; Знаєш, чоловіче, – Лупіков зробив розумний вигляд, – якщо кожному держава подарує по кілька метрів, то залишиться з носом; Зрозумійте, вирішується подальша доля не лише родини Чорножуків, а й кожної сім'ї окремо*.

Емоційна оцінка пов'язана з експресивністю, проте в аналізованому творі є лише три речення такого типу: *На щастя, вчасно наодилася Варя; Чи на лихо, чи на щастя, у колгоспі почали дохнути коні від сапу; Так вони й залишилися жити, чи то на радість, чи на біду*. За допомоги вставних слів емоційної оцінки реалізується потенціал суб'єктивної модальності не лише на формальному (текстовому) рівні, а й на рівні індивідуального сприйняття та оцінки художньої дійсності реципієнтом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Суб'єктивна модальність художнього тексту є виразником ставлення мовця до об'єктів позамовної дійсності й пов'язана з лінгвістичною категорією оцінки. Вставні конструкції в романі С. Талан «Розколоте небо» – один з головних засобів вираження суб'єктивної модальності та яскрава ознака індивідуального авторського стилю. Авторка з неоднаковою частотністю використовує різні групи вставних слів на позначення упевненості/невпевненості, можливості/імовірності, порядку думок, джерела повідомлення, емоційної та ілюктивної оцінки; використовує вставні конструкції як для модалізації ставлення (своє чи своїх героїв (героїнь)) до висловленої думки (функція

суб'єктивної модальності), так і для фіксації додаткового зауваження (функція суб'єктивної номінації).

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок може стати дослідження засобів вираження суб'єктивної модальності в текстах інших стилів.

Література:

3. Мірченко М.В. Модальність як комунікативно орієнтована категорія речення. *Граматика слова і граматики мови : зб. наук. праць...* / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2005. С. 182–186.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К. : Либідь, 1993. 368 с.
5. Шинкарук В.Д. Категорії диктуму і модусу у структурі речення : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 272 с.
6. Загнітко А. П. Дієслівні категорії у синтагматичі і парадигматичі. К. : НМК ВО, 1990. 132 с.
7. Костусяк Н. М. Структура граматичної надкатегорії модальності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 39–45.*
8. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності: Монографія / наук. ред. А. П. Загнітко. Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. 240 с.
9. Телеки М. Суб'єктивна модальність висловлення у писемній комунікації. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. 2014. № 4. С. 82–89.*
10. Орехова Е.Н. Субъективная модальность высказывания: форма, семантика, функции : автореф. дисс. на соискание учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва : 2011. 25 с.

Nesterenko T. Interjections as a stylistic resource of expressing subjective modality in Svitlana Talan's novel Shattered sky

Summary. The article is devoted to the analysis of the stylistic resource of interjectional constructions as a means of expressing subjective modality in Svitlana Talan's

novel *Shattered Sky*. Subjective modality is analyzed as a personal interpretation of events, situation, fact of reality in the range of possibility, intention, probability, necessity, doubt, categoricity. The article proves that the content basis of subjective modality is formed by the concept of assessment in a broad sense, including not only the logic of the message, but also various types of emotional reactions.

The article establishes that the writer expresses subjective-modal relations in a sentence with the help of interjections belonging to different grammatical levels: morphology (nouns, adverbs, verb forms) and syntax (phrases, sentences). In the analyzed text, six semantic groups of interjectional constructions are highlighted, reflecting different subjective and modal nuances: the degree of insight of the subject of speech and their awareness, the desire to establish contact with the interlocutor, to maintain their attention, the logic of the presentation of thoughts, the emotional state of the speaker.

The article proves that that the subjective modality of the artistic text serves as an expression of the speaker's attitude to the objects of extra-linguistic reality and is related to the linguistic category of assessment. Insertional constructions in S. Talan's novel *Shattered Sky* are one of the main means of expressing subjective modality and a prominent sign of the author's individual style. The author uses different groups of interjections with varying frequency to denote confidence/uncertainty, possibility/probability, order of thoughts, source of message, emotional and illocutionary assessment; uses interjectional constructions both to modalize the attitude (one's own or one's heroes (heroines)) to the expressed opinion (subjective modality function) and to establish an additional remark (subjective nomination function).

A promising direction of further scientific research is the study of means of expression of subjective modality in texts of other styles.

Key words: modality, subjective modality, subjective-modal semantics, linguistic means of modality, interjections, stylistic resource.